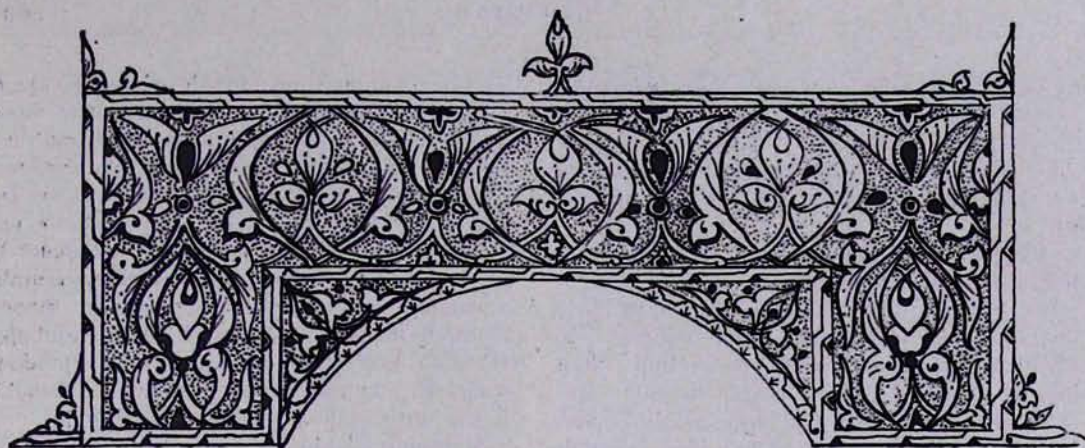

ԽՐԻՄՅԱՆ ՀԱՅՐԻԿ ԱՐԾԻՎ ՎԱՍՊՈՒՐԱԿԱՆԻ

Հայ Եկեղեցու և ժողովրդի պատմության մեջ 19-րդ դարի երկրորդ կեսից սկսած մինչև 20-րդ դարի առաջին տարիները Խրիմյան Հայրիկը՝ հանդիսացավ ամենաականավոր լեմբերից մեկը։ Նա եղավ Վարագա վանքի վանահայր, Կոստանդնուպոլսի հայոց Պատրիարք, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս։ Բացի իր վարած հոգևոր բարձր պաշտոններից, նա մինևույն ժամանակ հասարակական-քաղաքական գործիչ էր, մանկավարժ, գրող և բանաստեղծ, թերթի խմբագիր և գրքի՝ հեղինակ, սովորաբար հիմնադիր, լուսավորության տարածիչ, մեկ խոսքով՝ հայ մշակույթի պաշտպան, գիր ու գրականության քաջալերող և վերջապես ջերմ հայրենասեր, բացառիկ մի անձնավորություն։

Վասպուրականի Արծիվը ծնվել է 1820 թ. ապրիլի 4-ին Արևմտյան Հայաստանի պատմական Վան քաղաքում։ Սովորել է Վասպուրականի Լիմ և Կոտուց վանական դպրոցներում, որտեղ ուսացել է հոգևոր հիմնական կրթություն։ 1842 թ., երիտասարդ հասակում, նա մեկնել է Կ. Պոլիս և զբաղվել ուսուցչությամբ ու գրականությամբ։ 1847 թ. Խրիմյանն այցելել է Պարսկաստան, Անդրկովկաս և Երուսաղեմ՝ ուսումնասիրելով տեղի հայության և եկեղեցիների վիճակը։ 1848—50 թթ. նա ուսուցչություն է արել Խասպուղի ազգային վարժարանում։ 1851 թ. այցելել է Կի-

լիկիա՝ հատուկ նպատակ ունենալով ուսումնասիրել տեղի հայերի վիճակը։ 1854 թ., երեսուներորս տարեկան հասակում, ձեռնադրվել է վարդապետ հայ ժողովրդին ծառայելու բարի նպատակով։ Հաջորդ տարի Օսմանյան կայսրության մայրաքաղաքում, որտեղ հայկական մի մեծ գաղութ կար, նա հիմնադրեց «Արծիվ Վասպուրական» անունով հայրենասիրական պարբերաթերթը, որը հետագայում տեղափոխվեց Վան, դարձավ շաբաթաթերթ և լույս տեսավ մինչև 1864 թ. Խրիմյանի, իսկ 1872—74 թթ. Մանվել Անանյանի խմբագրությամբ։ Այս թերթը Արևմտյան Հայաստանում հանդիսացավ տպագիր առաջին պարբերաթերթը, որ հանդես եկավ լուսավորության վարճացման և կրթության տարածման ի նպաստ բազում հոգվածներով, հայրենասիրական գրություններով և զավառահայության մեջ թուրքական կեղեքումների և ճնշումների դեմ բողոքներով¹։

Մկրտիչ վարդապետ Խրիմյանը 1856 թ. վերադարձել է իր ծննդավայրը և աշխատել օգտակար լինել տեղի իր հայրենակիցներին։ Նա դարձել է Վարագա վանքի միաբան, ապա՝ վանահայր։ Այստեղ ժամանելուց մեկ տարի հետո հիմնադրել է վանքի Ժառանգա-

¹ Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, Երեվան, 1976, հատոր 2, էջ 73։

վորաց զիշերօթիկ դպրոցը՝ նպատակ ունենալով Հայ Եկեղեցուն պարզելու ուսյալ հոգևորականներ, իսկ հայ ժողովրդին էլ՝ կրթված ուսուցիչներ: Նա այստեղ շարունակեց հրատարակել Կ. Պոլսում հիմնադրած իր թերթը:

1862 թ. Նրիմյանին վստահվեց Տարոնի հոգևոր առաջնորդի պաշտոնն ու Ս. Կարապետ վանքի վանահայրությունը: Ժողովրդի ցավերով տառապող այն անձն այստեղ ևս հիմնադրեց Ժառանգավորաց մի նոր վարժարան, ինչպես նաև «Արծիվիկ Տարոնո» երկ-շաբաթաթերթը՝ նրա խմբագրությունը հանձնելով Գարեգին վարդապետ Սրվանձտյանին: Այս թերթը գրեթե առաջինի շարունակությունը հանդիսացավ իր կրթական-լուսավորական և հայրենասիրական բովանդակությամբ: Բացի այդ, թերթի հայրենասեր հրատարակիչները դրանով պայքարում էին քրդական և թուրքական հարստահարությունների դեմ, որոնց գլխավոր պոհերն էին լինում խեղճ հայ գյուղացիները:

Մկրտիչ վարդապետը 1868-ին Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնում օծվեց եպիսկոպոս՝ ձեռամբ Գևորգ Դ. Կ. Պոլսեցի Քերեստեճյան Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի և հաջորդ տարի ընտրվեց Կոստանդնուպոլսի հայոց Պատրիարք, պաշտոն, որ վերադեցրեց մինչև 1873 թ.: Նրիմյանը եղավ Կ. Պոլսի հայոց առաջին պատրիարքը, որ իր բողոքի ձայնը բարձրացրեց Օսմանյան կառավարության դաժան քաղաքականության և թուրք ու քուրդ խուժանների կողմից գործադրվող հարստահարությունների դեմ՝ աշխատելով թեթևացնել Թուրքիայի ներքին զավառների հայության քաղաքական-տնտեսական ծանր վիճակը և ստեղծել կյանքի ու ինչքի ապահովություն: Օրվա քաջակրողով պատրիարքի նախաձեռնությամբ հայոց Ազգային Ժողովը 1872 թ. գարնանը Օսմանյան կառավարության ներկայացրեց մի տեղեկագիր-բողոքագիր զավառահայության դեմ շարունակվող հարստահարությունների մասին:

Նրիմյանի այս հանդուգն քայլն անշուշտ մեծ դժգոհություն առաջացրեց թուրք կառավարական շրջանակներում, ինչպես նաև մայրաքաղաքի հայ հարուստների մոտ, որոնք անձնական շահեր ու ակնկալություններ ունեին տիրող դասակարգից և հետադիմական Օսմանյան կառավարությունից, որի պատճառով Նրիմյան պատրիարքը ստիպված եղավ հրաժարվել իր պատասխանատու պաշտոնից:

1878-ին, Բեռլինի վեհաժողովի ժամանակ, որպես Կ. Պոլսի պատրիարք Նրիմյանին հաջորդող Ներսես Վարձապետյանի կարգադրությամբ, Բեռլին մեկնող հայկական պատվիրակության ղեկավար նշանակվեց Նրիմյան

արքեպիսկոպոսը, որ արդեն «Հայրիկ» պատվանունով մեծարվում էր ամբողջ հայ ժողովրդի կողմից, իր ազգանվեր գործունեության և ժողովրդի նկատմամբ ցուցաբերած խիստ հոգատար վերաբերմունքի համար: Նա նախապես էլ եվրոպական «քրիստոնյա» պետությունների դռները բխելով՝ ջանացած էր լուծել հայկական հարցը, գավառահայությունն ազատելու թուրքական և քրդական շարունակվող հալածանքներից ու կեղեքումներից: Սակայն մեծ հոգու ու սրտի տեր Նրիմյան Հայրիկի բոլոր ջանքերն ապարդյուն մնացին, և նա հուսալքված վերադարձավ երկիր:

Վասպուրականի Գավառական ժողովը՝ իր մեծ պավակին 1879 թ. ընտրեց Վանի հայոց առաջնորդ, որտեղ հաջորդ տարի նա հիմնադրեց երկրագործական մի ուսումնարան: Այդ և հետագա տարիներին Նրիմյանն աշակցեց Վանի և Կարինի հայ ազգային-ազատագրական գաղտնի կազմակերպություններին՝ հստակ կերպով տեսնելով, որ դիվանագիտական ճանապարհով այլևս անկարելի է լուծել հայկական հարցը: Այս պատճառով նա գավառից ետ կանչվեց Կ. Պոլիս, որտեղ Ազգային ժողովը 1890 թ., Նրիմյանի նախաձեռնությամբ, երկու տեղեկագիր-բողոքագրեր ուղարկեց թուրքական կառավարության հայկական հարցի վերաբերյալ: Մկրտիչ արքեպիսկոպոսի այս հանդուգն քայլը դուր չեկավ Օսմանյան կայսերական կառավարությանը, որի համար նույն տարում Նրիմյանը Կ. Պոլսից աքսորվեց Երուսաղեմ՝ բնակություն հաստատելով հայոց Սրբոց Հակոբյանց վանքում:

Նրիմյանի անձի շուրջ պտտվող այս բոլոր իրադարձությունները հայ ժողովրդի աչքին այնքան սիրելի դարձրին նրան, որ Մակար Կաթողիկոսի վախճանումից հետո, 1892 թ. մայիսի 5-ին, Ս. Էջմիածնում գումարված համազգային եկեղեցական ժողովը, ձայների մեծամասնությամբ, Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս ընտրեց վտարանդիության մեջ գտնվող Վասպուրականի Արծիվին՝ Նրիմյան Հայրիկին, ընտրություն, որ համընդհանուր հավանության արժանացավ:

Նորընտիր կաթողիկոսն ավելի քան 14 ամիս մնաց Երուսաղեմում՝ սպասելով ցարական կառավարության հաստատման հրամանին, որի ստացումից անմիջապես հետո չորս հոգևորականներից բաղկացած մի պատվիրակություն Մայր Աթոռից ուղևորվեց Երուսաղեմ՝ Նրիմյան Հայրիկին պաշտոնապես և հանդիսավոր կերպով Ս. Էջմիածին հրավիրելու համար: Մկրտիչ Ա. Կաթողիկոսը, ժամանած հրավիրակների հետ, ճամփա ելավ Երուսաղեմից և անցնելով Հոպպե, Ալեքսանդրիա, Կահիրե, Թրիեստ, Վիեննա, Օդեսա,

Սևաստրուպոլ, Բաթումի, Թիֆլիս և Երևան քաղաքներից՝ 1893 թ. սեպտեմբերի 12-ին ժամանեց Ս. Էջմիածին, իր ընտրությունից ջուրջ 17 ամիս հետո: Երուսաղեմից Ս. Էջմիածին ճանապարհորդությունը տևեց մոտ երեք ամիս, որի ընթացքում Խրիմյան Հայրիկն արժանացավ հանդիպած և բոլոր միջանկյալ քաղաքների ու բնակավայրերի հայկական գաղութների ջերմ սիրույն և ընդունելությանը: Ճամփին ամենուրեք հայկական եկեղեցիներում մատուցվեցին ս. պատարագներ, տեղի ունեցան գոհաբանական մաղթանքներ, խոսվեցին քարոզներ և կապմակերպվեցին ընդունելություններ նորընտիր Հայրապետի պատվին:

1893 թ. սեպտեմբերի 26-ին Մայր Աթոռում մեծավայելույց կերպով կատարվեց Մկրտիչ Ա Խրիմյան Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսի օծման արարողությունը նրա ընտրությունից ջուրջ 17 ամիս հետո: Այդ հանդիսավոր արարողությունն առաջին անգամ լինելով կատարվեց բացօթյա, Մայր տաճարի գլխավոր մուտքի առջև հատկապես պատրաստված բարձր պատվամոլային վրա, որպեսզի ներկա բազմահազար ժողովուրդն ականատես լինի օծման այդ հոգեպարար արարողությանը:

Այնուհետև 1893 թվականից մինչև իր վախճանումը, որ տեղի ունեցավ 1907 թ. հոկտեմբերի 29-ին, Խրիմյան Հայրիկը, Կաթողիկոսական գահին բազմած մնաց ավելի քան 14 տարի և կառավարեց Հայոց Եկեղեցին ամենայն խղճմտությամբ և ձեռնհասությամբ, հակառակ հայ ժողովրդի ծանր վիճակին ու կրած մեծ կորուստներին, հատկապես Արևմտյան Հայաստանում: 1895—1896 թթ. Արևմտյան Հայաստանի գավառահայության մեծ կորուստները, ապա Արևելյան Հայաստանի հայկական դպրոցների ու դպրոցական նավածքների կառավարական հսկողության տակ անցնելը, իսկ հետո դրանց գրավման որոշումը, ինչպես նաև Հայ Եկեղեցու ներքին ու արտաքին բազմաթիվ ցավերը մեծապես խոցեցին հայրենասեր և ժողովրդասեր հայրապետի սիրտն ու հոգին:

Խրիմյան Հայրիկը վախճանվեց 88 տարեկան ծերունավարդ հասակում: Նա թեպետև անկարող եղավ այդ բոլոր դժվարությունները հաղթահարելու, սակայն իր ամբողջ կարելին արեց հայ ժողովրդին փրկելու իր ծանր վիճակից:

Խրիմյան Հայրիկի մահվան հիսնամյակի առթիվ, 1957 թ. նոյեմբերի 17-ին, Ս. Էջմիածնի Մայր տաճարում կատարված հայրապետական հանդիսավոր Ս. Պատարագին, Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգեն Ա Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսն իր արտասանած քարոզում առաջ.

«Ո՛վ պաշտելի Հայրիկ մեր անմահ, տե՛ս, խաղաղ է երկիրդ քու սուրբ և հայրենի հողը բերրի իր կտրծքը կբա՛նա քու թոռնիկներուդ աշխատանքով արդար, քու երապած ճարտար հնարքներովը արդի գիտության, պտուղներ տալով մեկի տեղ երեսուն, մեկի տեղ վաթսու, մեկի տեղ հարյուր: Եվ կլեցվին ամբարները հայ շինականներու, առատ կիտսի ոսկեվազ գինին Արարատյան դաշտի և կբարձրանան քաղաքներն ու գյուղերը մեր ջեն և համայն ժողովուրդը մեր, սուրբ տենդով պեղուն, կապրի շինելով, կշինե երգով, լոյսով, երազով...»²:

1893 թ. աշնանը լրացավ Հայոց Հայրիկի՝ Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնում կատարված Կաթողիկոսական հանդիսավոր օծման իննսունամյակը: 1893 թ., երբ Խրիմյան Հայրիկն Երուսաղեմից ճանապարհորդեց դեպի Ս. Էջմիածին, Ճամփին, ապա և հետագա օրերին Մայր Աթոռում նա արժանացավ հայ ժողովրդի բոլոր խավերի ջերմ սերտությանը: Հայրենիքի բոլոր կողմերից հատուկ պատվիրակություններ եկան ներկա լինելու նրա օծման արարողությանը: Բազմաթիվ անհատներ, ազգային-հասարակական գործիչներ, մտավորականներ, եկեղեցական կազմակերպություններ, միություններ և այլն իրենց հեռագրերով, նամակներով և հատուկ ուղերձներով շնորհավորում էին Մկրտիչ Ա Խրիմյան Հայրիկի բազմելը Ս. Գրիգոր Լուսավորչի 16-դարյա պատմական գահի վրա՝ լավագույն մաղթանքներ անելով նորընտիր հայրապետին: Ճիշտ է, որ Ս. Էջմիածնի բոլոր Կաթողիկոսները միշտ արժանացել են հանուր հայ ժողովրդի սիրույն ու ջերմ գնահատանքին, ինչպես այսօրվա Գահակալը՝ Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգեն Ա Հայրապետը, սակայն 1893 թ., ավելի քան հինգ հարյուր տարի իր ազատությունը կորցրած հայ ժողովուրդը մեծ ակնկալիքներ ուներ Վասպուրականի Արծիվից իր հայրենիքի ապստոլության և նրա ժողովրդի բարօրության համար:

Ստորև հրատարակում ենք մի շարք ուղերձներ՝ գրված 1893 թ. և ուղղված Խրիմյան Հայրիկին պանապան անհատներից և ազգային-եկեղեցական կազմակերպություններից, ցույց տալու համար նախ ժողովրդի մեծ սերը նորընտիր հայրապետի նկատմամբ, ապա նաև, թե ի՛նչ էր սպասում ամբողջ հայությունը Վասպուրականի Արծիվից:

Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի ձեռագրատանը առևտրանված են այդ ուղերձներից որոշ թվով ձեռագիր գրվածքներ, որոնք հրատարակվում են այսօր առաջին անգամ:

² «Էջմիածին» ամսագիր, 1957, ԺԱ, էջ 46:

1. Ձեռագիր № 653, Գողթան գավառ (Նախիջևան), 20 օգոստոսի 1893 թ. Գողթան գավառի հայ հասարակության կողմից:

Պաշտելի Հայրիկ,

Անսահման է ազգի ուրախությունը:

Այն օրը, երբ Քո մեծ անունը հնչվեց, կենդրոնաձիգ պոռության նման դեպի ինքը քաշեց ամբողջ ազգի սիրտն ու հոգին. ազգի ընտրած պատգամավորները միաձայն Քեզ ձանաչեցին արժանավոր հաջորդ Լուսավորչի Գահին:

Շատ օրեր ու ամիսներ ենք անհամբեր սպասել Քո անձկալի գալստյանը, և ահա՛ այսօր միայն մեր իղձը կատարված ենք տեսնում ու անչափ բախտավոր ենք: Հին Երուսաղեմից նոր Երուսաղեմ մտնելը ոչ թե ձի-թնայաց ճյուղերով ենք ողջունում, այլ որդիական սիրո բուռն պագսմունքով:

Քո դյուրից անձնավորությունը արդեն գրավական է մեզ համար, որ ազգի իղձերը իրագործվելու են: Միայն Դու ես, Հայրիկ, այն հսկայական պոռության ներկայացուցիչը, որ ընդունակ է Տաճկահայ, Ռուսահայ և Պարսկահայ որդիներից մի հոգի ներշնչել և մի ազգի ընտանիք կապել:

«Ազգույիսում միայն մեկ խաչ բավական է հավատացյալների աղոթքի համար, մնացյալ խաչերը թող ծառայեն ցիտության ու դաստիարակության» ասացիր մեզ 1861 թվին, և ահա այսօր մեր բոլոր խաչերն ու եկեղեցիները հուսով, հավատով ու սիրով Քեզ են սպասում:

Ամենակարող Աստվածը Քո անձնվեր խնամքներին է հանձնում մեր ամենիս սիրտն ու հոգին, որ ուսման, դաստիարակության ու տնտեսության ջավիղներով ապագայում Դու տնենաս «Դրախտի ընտանիք» ու նրա «Հայրիկը» լինիս:

Հայրական սուրբ օրհնությանդ կարոտ Գողթն գավառի, Վերին ու Ներքին Ազուլիս, Ցղնա, Տանակերտ, Հանդամեջ և Քաղաքիկ գյուղերի զոկ համայնքը:

1893 թիվ օգոստոսի 20, Գողթն գավառ:

Վերին Ազուլեցի (78 ստորագրություն)

Տանակերտցի (9 »)

Հանդամեջցի (4 »)

Ցղնայեցի (17 »)

Քաղաքիկեցի (6 »)

Ներքին Ազուլեցի (57 »):

2. Ձեռագիր № 655, Ռուսաճուր (Բուլղարիա), 7 օգոստոսի 1893 թ. Ռուսաճուրի Թաղական խորհրդի կողմից:

Վեհափառ

S. S. Մկրտիչ Ա. Սր. Կաթողիկոս

Աստվածարյալ Հայրապետ

Ամենայն Հայոց.

Հայրապետդ մեր անպուգական,

Ձերդ Վեհափառությունը՝ եթե ներողամիտ ակնարկ մը մեզ ի խոնարհ նվիրեր, բարեբառտ պիտի համարեինք զմեզ նվիրական պարտավորություն մը կատարել. ցնծությամբ զեղուն և շնորհապարտությամբ թաթախուն սրտերու թարգման հանդիսանալ որդիական ամենախոնարհ ակնածությամբ:

Սակայն ո՛վ կարող է արդյոք առանց Ձեր հայրապետական ներողամտությունն հայցելու՝ բանիվ և տկար գրչով՝ ինչպես հանուր Հայկյան վարմիս՝ նույնպես Ռուսաճուրի մեղալնեից երախտապարտ սրտից անհուն գոհունակության, շնորհավորության և հափըշտակության հավաստիքն նկարագրելու համարձակիլ՝ նկատմամբ Վեհափառությանդ երկնաձիգ բարեմանությանց և ազգասիրական անթերի արարքներուն՝ զոր ազգն լիովի վայելած է և պիտի վայելե ընդ հար:

Վեհափառ Տեր, մեզ համար չկա անուն մը՝ որ այնքան հուպե ու վառե մեր սրտերն ու լուրջներն՝ որքան Հայրիկ անունն. սույն պաշտելի անունդ այնպիսի դյուրից պոռություն մ'ունի, որ ամենեն ավելի սառնուցյալ սրտերն անգամ հայրենասիրությամբ կբորբոքե և անհնարին կընե այլևս լուել ու չգործել:

Արի ու բարի հովիվդ Ամենայն Հայոց Հովվապետ ընտրվելու լուրը հրատարակված օրեն՝ անհամբեր սպասյալ կմայինք օրհնությունաբեր ուղևորությանդ դեպի Մայր Աթոռ Սուրբ Եկեղեցական. ահա փա՛ռք Նախախնամության, կհասնինք այսօր մեր բաղձանաց լըրման. այսօր երկինք հաշտ ակամբ ծագեց հայոցս պայծառ արև մի, փարատեց այն սևաթուր ամպն, որ օր ըստ օրե ստվարանալով կպառնար յուր խավարակոտ մթնոլորտին մեջ խեղդել Հայաստան աշխարհի մեր որբացալ:

Երկնապարզ արեգիդ կենսավետ ճաճանչներն մեր սրտից այնքան խոր թափանցեց ու բորբոքեց՝ որ կհամարձակինք ըսել թե՛ Վեհափառությունդ ոչ միայն ազգիս դարավոր վերքերն ամոքելու, այլ և զայնս իսպառ բուժելու համար ամեն խոչընդոտ առաթուր կոխելով անմահ դյուցազն մի պիտի հանդիսանա. ի մի բան Ձեզմով պիտի դադրի Հայ ազգին աղի հեղեղներն արտասվաց:

Արդ՝ Հայրապետդ մեր չնաջխարհիկ,

Ռուսաճուրի ազգայինքս մեր մատաղերամ մանկանց օրհնությանց ջերմաջերմ մրմունջներն հար և Ձեր թանկագին կենաց՝ տարածելով զԱթոռն Անմահին, որո ամենակարող աջառաքելությունը հովանի կմաղթենք Ձեր մեծ գլխուն, թող Ինքն վարձատրե Վեհափառիդ ազգակեցույց ձեռնարկություններն և պորավիզ լինի ի գործս, և զՁեզ սիրելի Հայրիկ, աշխարհային խորշակներե վերծ կացուցանելով՝ փայլեցուցե իբրև ջախ մշտավառ ի փա-

քառ ապգիս և ի մխիթարություն մեր ամենեցուն:

Իրդիական ամենախոնարհ ակնածանոք՝ կմատչիմք ի համբույր հայրապետական Ս. Աջույդ և Չեր առաքելական օրհնությունն մեր և մերայնոց վերա հովանի կենսատու հայցելով՝

1893 օգոստոս 7

Ռուսճուք

Ե ս ք

Վեհափառ Հայրապետիդ ընդ միջոտ ամենախոնարհ և հնազանդ որդիք

Հայ Գաղթականություն Ռուսճուքի ի դիմաց Թաղ. Խորհրդո

Ատենադպիր Ատենապետ

Ն. Գ. Քեռոյանյան Հկբ. Ա. Սարիփյան:

3. Չեռագիր № 656, Սիվեն (Բուլղարիա), 9 հուլիսի 1893 թ. Սիվենի հայոց օժանդակ ընկերության կողմից:

Դիվան

Օժանդակ Ընկերության Հայոց

Սիվեն

Թիվ 44

Սիվեն, 27/9 հուլիս 1893

Նորին Ամենաբերանյալ Վեհափառություն

Տ. Տ. Մկրտիչ Ս. Կաթողիկոս

Խրիմյան Ածընտիր պաշտոնյա Լուսավորչականոց Կաթողիկեին

Ս. Էջմիածնա և Ածարյալ Հայրիկն բազմաչարչար հայությամբ:

Ի Վիեննա.

Սրբազնակատար Հայրիկ.

Ի բազում ժամանակաց հետե օսմ (անյան) փարավոններու բռնություններն Ս. Փրկչին հայրենիքն ապավինող, հայուն «Հայրենյաց Հայրիկ»-ը այսօր Գողգոթայեն վԱյրարատ և Տարայան ժայռե ի Կապիտոլ բարձրացած լինելով, ամեն հայու սիրտ երանության խնծիղներով և ամեն հայ աչեր հակքիսի (?) արտաւութով կարտոսրին, և հայ եկեղեցական պատմությունն յուր հսկա և արյունաներկ էջերն մեծ ակնածանոք կբանա, այս դյուցազնական պաշտելի անձնավորության, զոր հայ ազգն «Հայրիկ» հորջորջմամբ սիրեց միջոտ կոչել:

Սուրբաններու բռնությանց դարավոր լուծին տակ հեծող հայն, կարծես յուր ցավոց թեթեւացում մը կզգա այսօր, անողոքելի ճակատագիրն կանխանվեր ք(ե)րտնաց (?) գերի. բեռնակիր Վանցին ու Մշեցին վերակենդանության նոր ոգով մը կկցվին. որքն ու այրին, թշվառն ու չվառն, գերին ու սովյալն, նոթին ու քաղցածն, տնանկն ու գոյավորն, վիրավորն ու մահամերձն, ծերն ու երախայն, հակիրճ ճամբան թորգոմական սերունդն հաղթական կամարի մը տակեն. նոր կենաց ասպարիսի և նոր պատմության մը դարագրելո մեջ թևակոխելով, վերածնության շրջանի

մը մեջ կմտնեն և երկինք, գոգցես գթալիր առ մեզ, «երջանիկ» մակդիրով կդրոջմե այսօր հայուն աննկուն լայն ճակատն, և հայությունն յուր ներկա քաղաքական անհանդուրժելի կացության մեջ, Չեր Վեհափառությունը, Ածատուր Գահույիցդ վերա բազմած տեսնելով, նվաղկոտ այլ հուսալից աչքերով, ակնապիշ և անքթիթ առ քե՛ւ, առ քե՛ւ միայն կհայի, Ո՛ր Հայրիկդ Հայրենյաց:

Վերնախնամ տեսողությունն, Ասքանազյան Ազնն թրքական փարավոններու մահաստվեր բռնություններն ապատելու, և վամենեսյանս Այրարատյան Ածաճեմ դրախտավայրն փոխադրելու համար, Քրիստոսաճեմ սրբավայրի մը խորեն, Հիսուսական ձայնիլ ի պաշտոն կոչելով զձեր Վեհափառության լուսավորչակոտ Գավազանավդ, ըստ օրինակի երջանկահիշատակ նախորդիդ «Ներսեսի» Ե. Սջտարակեցվո, զմեզ փորձության և հեղափոխության օվկյանեն առ հայրենին մեր վերադարձնել պատվիրելով, մեր վշտաց ու կակիծներու մխիթարիչ հայր կկոչեն զքեզ:

Բա՛ւ է, Հայրիկ, բա՛ւ է, իպուր մեր աղեխարշ կականներովն ջանացինք ի գութ շարժել զԵվրոպան. ի նանիր մեր հոգեմաշ լալիսներովն խլացուցինք անգութ թրքին պոպիդոնական երկաթակոտ ականջներն, վայրապար մեր հանապազօրյա աչերանաց ավաղներովն բաղխեցինք երկնից՝ գթության Այ դրունքն և ի վրեպ հուսադիր եղանք մեր ժողովրդանենգ եկեղեցականաց ոմանց, որք յուրյանց անձնական շահուն խեթ զոհեցին ապգիս և եկեղեցվո շահերն: Հոս ցավ, հոս վիշտ. աստ մահ, անդ լաց:

«Առ ո՞ր ուղղեմք զանհուն աղետս Հայ Ազգին. ցե՛րք հուսապիրկ դիմենք առ Էն ի հերկին.»
«Չի՛ Հայրիկ, զի՛ ի քեզ, ի քեզ հուսամք մենք. զքեզ միայն պաշտենք, զքեզ միջոտ սիրենք.»

«Մենք հարապատ որդիք քո ենք հավիտյան. մեզ հայրենիք պիտի կամ մահ, Խրիմյա՛ն.»
«Հերիք մեր լացն, մեր կոծն, ալ բա՛ւ է, հերիք. մեր հայրենիքն ի քն խնդրեմք, ո՛ր Հայրիկ:»

Ահա այս են մեր և հանուր հայության իղձըն ու ակնկալությունն, մեր գաղափարաց կեդրոնացումը, մեր ջանքերն, մեր վկայումներն, մեր կյանքն ու գոյությունն, մեր պաշտելի Հայրենիքն է միայն, Հայրիկդ հայրենյաց. և այսու մեծ իրավամբ հայկական եկեղեցական համաստեղության մեջ ձեր Վեհափառությունը միայն ճանչնալով մեր կենսասուր Արուսյակն, մեր Մովսեսն, առ քե՛ւ այս, առ քե՛ւ միայն կուղղեմք մեր ցավերն և վրջտերն, մեր խնդիրքն ու հույսն, մեր լացն ու

կոծն. և որդիական ակնածանոք հանուն Իս-
խիմեայու հայ գաղթականության և հանուն
Թորգոմական տան, Ռուսիո մեծապանծ
կայսրության ամենաողորմած ցարին մոտ ձեր
Վեհափառության աջակցությունը խնդրելով,
Նորին Կայսերական Վեհափառության գթու-
թյան աղոտ նշույն կհայցենք այն ազգին
համար, որ յուր աշխարհահոջակ և նշանա-
վոր պաշտոնյաներովն դափնեպսակ անմա-
հացուց Ռուսիո մեծապոր կայսրության քա-
ղաքական պատմությունն ու կայսերաց փառ-
քըն, որոց արևշատության աղոթարկու է միշտ
հայն առ հաստիչն տիեզերաց, առ Ածն հա-
վիտենից:

Որդիական ամենախորին ակնածանոք՝
կարոտակեզ ջրթանց կրկնակի համբուրիվ,
մատչելով ի համբուր Ածօրհնյալ հայրական
աշույղ:

Եմք ամենախոնարհ որդիքդ
ի դիմաց

Օծանդակ Ընկերության Հայոց Իսխիմեայու
Ատենադպիր Ատենապետ
Խաչիկ Հ. Թռաքչլուան Նապարեթ Պողոսյան
անդամք՝

Սիմեոն Պ. Ունճույան
Արտաշես Կարապետյանց
Հայկ Թորգոմյանց:

4. **Ձեռագիր № 659, Լայպցիգ (Գերմա-
նիա), 29 հուլիսի 1893 թ. Լայպցիգի հայ ձե-
մարանական ընկերության կողմից:**

Աստվածարյալ Ս. Ս. Մկրտիչ նորընտիր
Հայրապետ Ամենայն Հայոց և Ծայրագույն
Պատրիարք Մայր Աթոռ-Կաթողիկե Ս. Էջ-
միածնի:

Վեհափառ Տեր,

Լցան ավուրք սգո Կաթողիկե Մայր Աթո-
ռոյն. ցնծալից բերկրին այսօր հայորդյանքն.
զի աջն Հոր Ամենակալի, որ անշարժ պահե
վԱթոռ Հայկապնայց, զորավիզն Հորդ լյալ
Հայաստանյայց՝ տա ստանալ ի գահն հայ-
րապետական:

Անդ ակնկառույց դասք կրոնավորաց Հա-
յաստանյայց Առաքելական ս. Եկեղեցվո կան
և ման Վեհափառ Հայրապետին յուրյանց,
անդ աղածրի մանկտին ըղձալի մերոց հայ-
րենյաց ման սրտաբաղխ հորն յուրյանց վե-
հագունի. անդ և հոտն քրիստոսայան ազգն
հայոց ողջույն լիաշուրթն օրհնությամբ ակն
ունին ակնապիշ ավետավոր ժամանման Հով-
վապետին Հայաստանյայց, զի լրումն ազգի
ազգի խնդրոց ի Վեհեն ակնկալեն յուրյանց
ի Պետեն: Եկեղեցին զուրն ցանկա ի Պետեն
յուրմե առնուլ պաժիհ. դպրոցն զյուրն զմասն
խնդրե. իսկ ազգն ողջույն, որ ի սփյուռս
Մայր հայրենյաց՝ զյուրն հայցե լնուլ վկարո-
տություն:

Սակայն ձայնն բազմաց՝ ձայն համորեն

Հոտին, որ կոչեն վՀայրիկն յուրյանց ի գահ
ս. Լուսավորչին, կա ի սպասու միշտ Վեհիդ
առ ի լնուլ զպետս կարյաց բազմակարոտ
ազգին. սերն սրբանվեր որդիական, որով
լցալ են սիրտք համայն հարապատ որդվոցդ,
զորացուցանե զՁեզ մեծապոր զորությամբ.
աջն Միածնին առաջնորդ Ձեզ եղիցի. և հո-
գիք սրբապատարք նախորդացն Ձերոց կան
ի թիկունս արժանընտիր Հաջորդին յուր-
յանց: Այո՛, Վեհափառ Տեր, այսոքիկ, որք
անցուցին վՀայրիկն հայոց ընդ հուր և ընդ
ջուր, այլ և ասեմք և ընդ սուր և ամբարձին
ի գահ Ծայրագույն Պատրիարքի, այսոքիկ և
հայսմիտե զորավիզն Ձեզ լիցին համենայնի:

Արդ և մեք, Վեհափառ Տեր, տարաշխարհ
և հարսպատ որդիք Մորն Լուսո Կաթողիկե
Ս. Էջմիածնի, որ ի սփյուռս Գերմանիո, հայ-
սլմ նվիրական ավուր մատչիմք ի համբուր
աշույղ սրբապան՝ և ամենեքին ընդ մի բե-
րան մաղթանս վերառաքեմք առ Բարձրալի
վասն երկարության կենաց Սրբությանդ՝ խո-
նարհաբար խնդրելով զօրհնություն աստվա-
ծարյալ Հայրապետիդ:

Համին 1893

ի 29 Հուլիս ամսո

ի Լայպցիգ:

Ի դիմաց հայ-ձեմարանական

Ընկերության որ ի Լայպցիգ:

Նախագահ Վարչության՝ Ա. Խանջատյան
Ատենադպիր՝ Լևոն Բաբայան:

5. **Ձեռագիր № 660, Փարիզ (Ֆրանսիա),
(1893 թ.) Փարիզի հայ ուսանողության կող-
մից:**

Նորին Վեհափառության

Տյառն Տյառն Մկրտչի Առաջնո

Սրբապետատար Կաթողիկոսի և

Ծայրագույն Պատրիարքի Ամենայն Հայոց.
Վեհափառ Տեր,

Այսօր երբ ի սփյուռս աշխարհաց վտարյալ՝
համայն հայության սիրտ ի խինդ բերկրյալ
ցնծա հընտրություն Վեհիդ ի Գահ Առաքե-
լանման Սրբո Հորն Մերո Գրիգորի Լուսա-
վորչին, քանի՛նն ապա և մեզ հրճվի, որդ-
վոցդ օտարաբնակ, որք ի մանկութենե անտի
սնյալ ի վարդապետություն հայրենախոս
Երզնիդ «Հրավիրակին Այրարատա» ընդ օ-
տար աստեղոք, ոգի ի բռին, աչք հերեր առ
Հայրենիս, դուն ի գործ արկանել բերել վնմա-
նություն որդվո արժանվո Հորդ անպուգականի:

Անհուն է բերկրություն մեր, զի թե՛ Ձեռք
վերացալ սուգ Եկեղեցվո Անդրանկան, Ձե-
ռք վերազգի և աղջամուղջ տգիտության
հերկրեն Վեհագունից, Ձեռք լցուցին իղձ
փափագանաց Ազին Թորգոմյան:

Արդ՝ առաջի առնելով Ձերումդ Վեհափա-
ռության զընկերակիցն մեր Հակովբ Մելիք-
Բախտամյան, որպես թարգման սրտից մե-

բոց, կոչեմք բարձրաձայն. Կեցցե՛ հավետ Վեհափառ Տերն Մեր Խրիստիս, Կեցցե՛ հավերժ Հայրիկն Հայրենյաց:

Մնամք հայցողք Երկնածիր օրհնությանդ ուսանողք Փարիզու.

(12 ստորագրություններ)

Եվ մեք, գտանելով հոստանն Գաղղիո, կցորդեմք պարտաբուխն ցնծությունս մեր ընդ ուսանողս վասն ընտրություն Վեհիդ ի գահ Ս. Հորն Մերո Լուսավորչի՝

Ուսուցչապետ՝ Գ. Ղամբարյան
Նախկին ուսանողուհի՝ Օլ. Ջեմսյան:

6. **Ձեռագիր № 661, Վառնա (Բուդապիս), 5 օգոստոսի 1893 թ. Վառնայի թաղական խորհրդի կողմից:**

Սորին Վեհափառություն
Տ. Տ. Մկրտիչ Ա. Սրբազնագույն
Կաթողիկոս և Գահակալ վեհապանծ
Աթոռույն Սրբո Էջմիածին.

Վեհափառ Տեր,

Արարատի վայրավատին ու հալածական ժողովուրդը չէր կրնար ասկից ավելի մխիթարություն ունենալ, բայց եթե տեսնել, որ Արարատյան Հրավիրակը ժողովրդյան միահամուռ փափաքանոք կուգար բազմիլ Իջման տեղվո առաքելական և պատմական փառապանծ Գահուն վերա:

Հայ ժողովուրդն երկու սրբազնագույն պաշտոններ ունի, մին՝ կրոնական և մյուսն՝ ազգային. կրոնական պաշտումը կսկեռի դեպի Ավետյաց երկիր և ազգային պաշտումը՝ դեպի Արարատ: Եվ արդ՝ Վեհափառ Տեր, Սրբազնագույն Գահակալդ, մեկ ձեռքով հայ ժողովուրդն Ավետյաց երկիր և մյուսով Արարատյան երկիր առաջնորդելու համար կրկնակի հրավիրակներով մեր սիրտն ու հոգին դեպի այդ երկիցս սուրբ երկիրները մագնիսելն վկնի, ամենայն ռուսաց ողորմած թագավորկայսեր հավանությանը կմեկնիք երկնավոր թագավորչին չարչարանաց վայրեն երթալ բազմելու հայոց սրտին կեդրոնն ի Սուրբ Էջմիածին:

Անխելահաս վարչություն մը չի կրցավ կամ չուկեց քննել և խելամտիլ Վեհափառ Տյառնդ Էրիկամունքը, ընդվկյալ կարծեց այն անպուգական և պատվական անձն, որ հայտնի համարձակ իբր գլուխ բազմաչարչար, բայց գնահատելի ժողովրդյան, երկրին վիճակը, ազգին պետքը մատնանիջ ցույց կուտար և դարմանը կպահանջեր՝ շեջտելով, ո՛ր պետք էր վտարել այս չարչարյալ ազգին Պետն—ի Գողգոթա,—և ահա տիեզերական համայն հայոց սիրույն միակ առարկային՝ Վեհափառ Տյառնդ վիճակյալ է փոխանակ Վոսփորեն անսայթաք Պաթում և անտի Տփղիս ուղևորելու, Հուպսենն Աղեքսանդրիա, Թրիեստե, Վիեննա, Օդեսա և անտի Պաթում ուղևորիլ:

Հայության կարևոր կեդրոնը՝ Պոլիս, ամենամեծ անձկությամբ կսպասեր յուր սիրեցյալ Կաթողիկոսին շնորհաբեր գալուստն ողջունելու, բայց շատ բաներ վազված այս ազգին և յուր սիրելի Վեհապետին, վայս ևս վրացան և չներեցին նեղուցներեն անցնիլ, ինչպես որ չպիտի ներենն ահարկու տերության մը նափատորմիղին անցանիլ, բայց այսու միջոց ընձեռեցին արդեն ցալալ ժողովրդյան ցատումն ավելցնելն պատ, դաշնադիր վեց տերությանց միույն մայրաքաղաքին մեջ լռիկ, բայց խորհրդավոր ցույց մը ըլլալուն հանդեպ յուր սիրեցյալ Կաթողիկոսին:

Եվ այս ինքնաբուխ հանդիսադրության տրույա որդեկացս կողմանե ամենախոնարհ թարգման մը կաջուցանելու փափաքով, այս անգամ տեղվույս կղերականներեն Արժանապատիվ Տեր Օհան Մանդակունին միահամուռ որոշմամբ և հավանությամբ կհամարձակիմք հուղարկել հոսս սրբազնասուրբ և հրեշտակատիպ Վեհափառ Տյառնդ, մեր խնադկցություններն, բարեմաղթություններն, ինչպես նաև մեր որդիական ակնածու պաշտումները մատուցանելու:

Քաղցր է մեկ ակնկալել, Վեհափառ Տեր, որ Աստված բարեգութ՝ երկար կյանք պարգևելով նոր ուն Ջորաբաբել պիտի հարուցանե հանձին Սրբազնագույն Հայրապետիդ, այս բազմաչարչար ժողովուրդն՝ որ անցավ ընդ հուր, ընդ ջուր և ընդ սուր, ի նավահանգիստ խաղաղության հասցնելու համար առ ոտն Արարատա, տառապանաց ջրհեղեղեն սուպտելով պայն:

Մատչելով ի համբույր սրբազնասուրբ և խնկարույր Աջույդ՝

Եմք և մնամք Վեհափառ Տյառնդ ամենախոնարհ ծառայք և որդիք:

5 օգոստոս 1893

Վառնա

Ի Դիմաց Թաղական խորհրդո Ատենադպիր՝ Ատենապետ՝

Մատաթյա Սյուքյայան Պ. Փափապյան

7. **Ձեռագիր № 662, Թիֆլիս (Վրաստան), (1893 թ.) Թիֆլիսի հայ ուսուցչուհիների և ուսուցիչների կողմից:**

Ազգընտիր Հայրապետ.

Ամբողջ կես դար Հայաստանի ավերակները ողբալով, հայ աստանդական ժողովրդի ցավերը հոգալով, հավատի ու մամուլի պենքով՝ խաչով ու գրչով հայ աշխարհից տգիտության խավարն ու բռնությունը հալածելով, հայ գլուղացու, հայ աշխատավոր, բայց անպաշտպան դասակարգի ուրախությանը խնդակցելով ու նրա ցավերով տանջվելով, նրա արդարացի դատը օսմանյան գահույքից ըսկըսած՝ մինչ Բեռլինի վեհաժողովը պաշտպանելով և ամեն պրկանքների ու խոչընդոտներ-

րի հաղթելով, վերին Տեսչության տնօրինությանը և սիրելի ազգիդ միահամուռ ընտրությանը այսօր զայիս ես բազմաշարքար Գրիգորի, Հայաստանյայցս հավատո հոր՝ Ս. Լուսավորչի Գահը բազմելու.— Գալուստդ բարի:

Հայ ժողովուրդը Չերդ Վեհափառության հաստատվելու և մանավանդ Երուսաղեմից դեպի Լուսավորչի Գահը, դեպի Արարաի ծոցը մեկնելու օրից անսահման բերկրությանը մի համայն ազգային տոնախմբության մեջ է: Հայրիկին հավատում է ամեն մի հայ անչափ նվիրականությանը, Հայրիկին սիրում է յուրաքանչյուրը մեզանից անհուն սիրով, Հայրիկին պատրաստ է հրճվանքով հպատակվելու ամեն մի հայ: Հայրիկի մեջ հայ ժողովուրդը ամփոփված է տեսնում յուր գաղափարները, յուր իղձերն ու տենչանքները: Այդ բավական չէ. Հայրիկն է միակ հսկան, միակ անպարտելի բարոյական ուժը, միակ դյուրական բազուկը, որը կարող է իրագործել նրա նվիրական ցանկությունները. Այդ անպուգական հեղինակությունն է, այդ կենդանի մարմնացյալ սրբությունն է, որը, այո՛, այսօր մի փոթորկալից շարժումով ամբողջ հայությունը խմբել, միացրել է ի մի համերաշխ ընտանիք, ի մի բախտավոր տուն և լարել է այդ ընտանիքի, այդ տան ուշադրությունը դեպի յուր կառավար Նահապետի ճանապարհը: Դա մի հրաշալի պատմական րոպե է մեր ցիր ու ցան և անհատական բնագոյմներով խմորված հայության մեջ. մի րոպե, որի նմանը գուցե կապի միայն Ղեվոնդ Երեցի հիշատակի արժանի ժամանակների հետ: Ի՛նչ կտա այդ րոպեն՝ դա ապագայի գաղտնիք է, սակայն ներկայիս համար րոպեն կենդանաբար է, ազդեցիկ է, բարեբեր է և շատ ու շատ բեղմնավոր յուր հետեւանքներով: Կեցցե՛ հայության. Հայրիկը. կեցցե՛ նա, որ ստեղծող է մի նշանավոր պատմական վայրկենի, կեցցե՛ Վասպուրականի Արծիվը, որ այժմ Արարատի Արծիվ պետք է դառնա:

Այս հանդիսավոր րոպեին, այս անմոռանալի օրը, որ հայ ազգի ու Եկեղեցու պատմության մեջ փայլուն էջեր պետք է գրավեն, Հայ Եկեղեցու ու ժողովրդի ցնծության ձայներին միացնում է յուր անկեղծ բերկրանքը հայ մանկավարժականության մշակ, հայ վարժուհիների ու վարժապետների համեստ գերդաստանը.— փառաբանելով Արարչին; որ հայ մտքի անդաստանի բարձրագույն խնամքըն ու հովանավորությունը հանձնել է այն վեհ Դիտապետին, այն մեծ Ուսուցչին, որի հանճարն այնքան բազմաթիվ ու անմոռանալի ծառայություններ է մատուցել ժողովրդի կրթական գործին: Հայրիկի հետ այլևս դժվարություններ չկան ուսուցիչներին առաջ.

Հայրիկի հետ մենք բաղդավոր կլինինք ամենածանր պայմաններում: Ասա՛, պահաճի՛ր, գո՛րծ առիր, հրամայի՛ր, մենք պատրաստ ենք:

Հաճի՛ր, Վեհափառ Հայրապետ, թույլ տալ մեզ մատչելու Սուրբ Աջիդ և հայրական օրհնությունդ ստանալու:

(Ուղերձի ներքևում կա 77 ուսուցիչ-ուսուցչուհիների ստորագրությունը):

8. Տպագիր, Թավրիզ (Պարսկաստան), 17 սեպտեմբերի 1893 թ. Թավրիզի Արամյան և Ս. Աննայի երկսեռ դպրոցաց ուսուցիչների և ուսուցչուհիների կողմից:

«Այժմ ծանեաք, զի կեցոյց Տեր Վժռեալ իւր».

ՈՒՂԵՐԶ

Ի դիմաց ուսուցչական խմբի Արամյան և Ս. Աննայի երկսեռ դպրոցաց, որ ի Դավրեժ:

Աստվածընտիր Հայրապետ,

Անբալ են բերկրանք և անպատում հորճվանք սրտից որդվոցս Թորգոմա ընդ գալուստ Վեհիդ Մեծի ի Նոր Սիոն և ի սերկյան ավուր քանի երանի՛ առն, որ ի տաճարիս մատչի ի համբույր Սրբո Աջույդ և ողջույն Մեծի Հորդ սա ի համբառնալ ի Գահ, որ բազմեցանն Ս. Գրիգոր, Մեծն Ներսես և Ս. Սահակ:

Խարիսխ ալգությանս ապաքեն, Վեհափառ Տեր, Առաքելականս է Ս. Եկեղեցի. Սա է լաստ, որ ի հանգրվանն ուղղե անքոյթ՝ վնավաբեկյալս: Ընդ ժամս ժամս մարդկայինս տկարություն հեցյալ ի թյուր վարկածս՝ վարանի ընդմիտս փաստատուքենե Սորին, այլ Որո հիմունք եղան ի ձեռն Միածնի, Ոյր շահախ եղև քրտամբ և արյամբ Հարց սրբոց և Հայրապետաց, Դա և ի պատեհի հարուցանե վՀայրիկդ Հայրենյաց: Չարդիս տարակո՛յս ինչ իցե, եթե անդրդվելի է խորանդ հավատո և զի դրունք դժոխոց ոչ իշխեսցեն հաղթահարել զԴա:

Այլ ուր կայա՛նդ լուստ, ուր նսեն գիշերո, և զի պատճառ առաջնույդ ի կյանս՝ ուսումն և գիտություն, վասն որո և հաղերս անկանիմք իեղուլ ի վերա մեր պշնորհատու օրհնությունդ, զի սատար կայալ մերում ջանից փույթ կալցուք ճախրել հետ ընդ հետ հաղջամղջե տգիտության ի կատարյալ պսակ Վեհիդ, հիմունք բազում ինչ ակնկալե որբացյալ ժողովուրդ Հայոց, որ ի Պարսս, և հանապապորդյալ մեր հաղոթս ընդ մանկավոյս երկոցունց սեռից, «որոց է արքայությունն երկնից», վերառաքենք անդրեն առ Բարձրալն խունկս մաղթանաց առ ի հերկարել զթել կենաց Արծվույդ Վասպուրականի ի փառս Եկեղեցվո և ի բարգավաճումն ազգիս:

Տեսուչ՝ Տիրոսն Նիկողայոսյան Գալֆայանց

(ապա ներքևում կա երկու դպրոցների 11 ուսուցիչ-ուսուցչուհիների տպագիր ստորագրությունը):

17 Սեպտեմբերի 1893.

Դավրիժ:

9. **Ձեռագիր № 652, Մանչեստր (Անգլիա), 1878 թ. Մանչեստրի հունաց առաջնորդ Մորու Իկոնոմու արքեպիսկոպոսի կողմից:**

(Սույն ձեռագիրը գրված է հունարեն և տրված Մորու արքեպ. Իկոնոմուի կողմից Մկրտիչ արքեպիսկոպոս Խրիսյանին, երբ նա 1878 թ. հունիս և հուլիս ամիսներին Բեռլինի վեհաժողովին ներկայանալու համար ճանապարհին այցելում է Վիեննա, Փարիզ և Լոնդոն: Խրիսյան Հայրիկն այն ստացել է Լոնդոնում կամ Մանչեստրում: Թեպետև այն կապ չունի Վասպուրականի Արծիվի Կաթողիկոս օծման հետ, սակայն իր սլատմական արժեքի համար թարգմանաբար տպագրվում է այստեղ):

Չերդ Գերաշնորհություն Հայոց Պատրիարք Տեր Տեր Մկրտիչ Խրիսյանին:

Ազգային հպարտությամբ, որպես հույներ և քրիստոնյաներ, ողջունում ենք Չերդ Սըրբությանը, տեղի հույն համայնքի և համայն

հունական Եկեղեցու անունից, որպես ցավակից եղբայր քրիստոնյա Չեր հոտին հասած պատուհասների, գիտակցում ենք այն անտանելի լուծը և ծանր հալածանքները, որոնց մեր զույգ ժողովուրդներն ենթարկվել են երկար դարերի ընթացքում:

Հղում ենք նաև Չերդ Սրբությանը մեր սըրտաբուխ մաղթանքը, որ Դուք Չեր կոչումի բարձր գիտակցությամբ, Չեր ազգային իրավունքները հետապնդելով՝ դրանք իրականացած տեսնեք:

Որպես հույներ և եղբայրներ հայ ազգի, որի հետ մեզ կապում են քրիստոնեական մեր առաքելական ավանդություններն ու բազում տառապանքներ, գալիս ենք արտահայտելու մեր ուրախությունը Չերդ Սրբության ժամանման նպատակի առնչությամբ և հայտնում մեր անկեղծ մաղթանքները Չեր սուրբ նպատակի իրականացման համար:

Տրված Չերդ Սրբության ցավակից Չեր խոնարհ ծառայի կողմից:

Մանչեստր, 17/29 ապրիլի 1878.

+ Մորու արքեպիսկոպոս Իկոնոմու:

Ն. ՏԵՐ ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ

